

Frazeológia – az emberi világkép tükrözője
A Modern Filológiai Társaság Konferenciája
(ELTE BTK, Budapest, 2015. június 24)

Seres Nóra

E-mail: noraseres@freemail.hu

Idén 2015. június 24-én került sor a Magyar Tudományos Akadémia Modern Filológiai Társaságának nyári konferenciájára. A konferencia idei témája „**Frazeológia – az emberi világkép tükrözője**”. A konferencia két részből állt, egy délelőtti és egy délutáni ülésből, az előadások magas száma miatt (27) 15 perc jutott az előadóknak. A konferenciát Dezső Tamás, az ELTE BTK leköszönő dékánja nyitotta meg, majd Nyomárkay István akadémikus, az MFT elnöke, átadta a *Pro Neophilologia in Hungaria* érdemérmet, melyet 2015-ben Ráduly Zsuzsanna, az ELTE BTK Szláv és Balti Filológiai Intézet Lengyel Filológiai Tanszékének docense vehetett át.

Az első előadó a frissen kitüntetett **Ráduly Zsuzsanna** volt. *A barát és barátság fogalma a magyar és a lengyel frazeológiában* című előadásában a barát és a barátság fogalmát járta körbe, először a frazeológiai szótár értelmezése, majd különböző szókapcsolatok segítségével. Több szólást hozott példaként, melyekben a barát, illetve a barátság pozitív vagy negatív értéként jelenik meg. (*A jó barát drágább az aranynál. Ritka madár a jó barát. Borbarát van, de bajbarát nincs. Adj kölcsön, oda a barátság. Új barátért el ne hagyd a régit.*) Ezeket lengyelül is elmondta a közönségnek, hiszen több lengyel anyanyelvű, lengyelül tudó résztvevő is ült a közönség soraiban.

A második előadó, **Bañcerowski Janusz** *Madárnevek a magyar frazeológiában* címmel tartott előadást. Előadásában arról beszélt, hogy a madárnevek gazdag képet mutatnak a frazeológiában. A madarak népi, köznyelvi kategorizációja alapján három csoportot különítünk el, melyek közt a határok elmosódnak, nem élesek: 1. házi, tenyésztett madarak (tyúk, kakas, liba, pulyka, páva), 2. ember közelében élő, nem ragadozó vadmadarak (veréb, galamb, gólya), 3. nem ragadozó és ragadozó madarak, melyek az embertől nagyobb távolságra élnek (sas, héja, bagoly). Több pozitív, illetve negatív minősítésű frazémával illusztrálta a három kategóriát.

Gósy Mária *Minták és frazémák az anyanyelv-elsajátításban* című előadásában 26 gyerek nyelvhasználatát vizsgálta, akik közt a legfiatalabb egy, a legidősebb pedig hat éves volt. A lejegyzett szavak, mondatok között csak 0,3%-ban talált gyermeknyelvi frazémákat, melyeket négy csoportba osztott (dajkanyelvi, gyereknyelvi, önálló frazémák és hasonlatok). Elmondta, hogy akkor lenne az elemzés még izgalmasabb, ha rendelkezésre állna az anyai vagy az apai szöveg

is. Következtetésként levonta, hogy az állandósult szókapcsolatok meghatározása és osztályozása eltér a felnőttek nyelvétől, hiszen a kezdetekben a környezet mintáit tükrözi. Az önálló használat már két éves kortól megjelenik, de évek, évtizedek kellene, hogy helyesen használják és értsék az elsajátított frazémákat, és különbséget tudjanak tenni aközött, hogy például a *petrezselymet árul* kifejezés mikor vonatkozik a piaci kofára és mikor a bálban egyedül ülő lányra.

A negyedik előadást **Klaudy Kinga és Kovács Marietta** tartotta a *Frazeologizmusok a szótárban és a fordításban – a fordítói kreativitásról* címmel. Klaudy Kinga a szépirodalomban, míg Kovács Marietta európai parlamenti szövegekben előforduló frazeologizmusok fordításáról beszélt. Klaudy a frazeologizmus jelentésének megadásával kezdte az előadását, majd megvizsgálta, hogy milyen műveleteket végeznek a szépirodalmi művek fordítói a frazeologizmusok fordításakor. Megállapította, hogy a teljes átalakítás és a globális kompenzáció következtében a szépirodalmi művek fordítói jóval több frazeologizmust használnak, mint amennyit a kétnyelvű szótárak tartalmaznak, és mint amennyi a forrásműben található. **Kovács Marietta** egy másik műfajnak, az Európai Parlament szövegeinek vizsgálata alapján viszont azt állapította meg, hogy a forrás-szövegek frazémái eltűnnek a magyar fordításban.

Jeremiás Éva *Perzsa Evangélium-fordítások: történeti vagy szociális variánsok* címmel tartotta a délelőtti előadássorozat ötödik előadását, melyhez három forrást használt fel (egy kézirat, egy 18. századi és egy 20. századi Evangélium-fordítást). Az összehasonlítás lexikai jellegű volt, a szövegben előforduló igei frázisokat, szólásokat hasonlította össze. Előadását színesítette a személyes élmény, így saját készítésű fényképekkel „repített” minket a perzsa kolostorokhoz.

Ezután **Gadányi Károly** következett: *A tegezés, a magázás és a megszólítás gondjai* című előadásával. Megtudtuk, hogy nemcsak a boltban az eladó, a vonaton a kalauz, a reklámok, hanem a szombathelyi szabadtéri színház párnái (*Ülj le!*), a kapubejáró táblái (*Ne állj a kapu elé, vasse!*) is tegeznek minket. A helyzet első „felelőse” mindenképp Ádám, aki az Úr elől elbújván azt mondta Istennek: „Elbújtam, mert félek Tőled”. És ez azóta csak fokozódik. A sok rossz példa ellensúlyozására hallhattunk több magázó esetet is, például az egykori leningrádi ösztöndíjas Gadányi megfigyelte, hogy a hallgatók magázták egymást. Az előadás végkicsengése az volt, hogy nem szabad hagynunk nyelvünk szegényedését, hanem ápolni és őrizni kell, illetve törekedni kell arra, hogy a sok behatás ellenére megőrizzük nyelvünk tegező-magázó tulajdonságát.

Frank Tibor *Frazeológiai kapcsolatok brit, amerikai és magyar történetírők-nál: a múltábrázolás szemléleti különbségei* címmel beszélt több brit, amerikai és európai történeti példáról, melyek elvesztették kapcsolatukat az eredeti közeggel. Brit példaként hozta a 18. század végén létrejött *ipari forradalom* kifejezést, mely nemcsak az ipar, hanem a mezőgazdaság, illetve a kommunikáció forradalma is volt. A Churchill által használt *vasfüggöny*, mely nem egy függöny, és nem vasból van, hanem egy olyan politikai kifejezés, amely Európa hidegháborús kettéosztottságára utal. Amerikai példa az 1773-as *bostoni teaparty*, mely természetesen nem egy vidám együttlét volt, hanem három angol hajó teaszállítmányának a bostoni kikötőben való tengerbe szórására utal a *party* szó. Európában is jó néhány politikai kifejezés fordítása okoz gondot, melyek valamiképp-

pen frazémáknak számítanak (pl. törvényes forradalom – Magyarország, 1848; bársonyos forradalom – Csehszlovákia, 1968). Ezek a nyelvi kifejezési formák, frazémák, mondások egy-egy történeti jelenségnek a nyelvi lenyomatai, melyek kialakulásának történeti körülményeit mindig figyelembe kell venni.

Székely Gábor a *Rokonsági elnevezések magyar tájnyelvekben és néhány idegen nyelvben* címet adta előadásának. Kiss Gábor *Kis magyar tájszótár* című könyvét használta fel, mely 5800 népies és tájnyelvi szó magyarázatát tartalmazza. **Székely Gábor** a rokonsági kifejezéseket (49) kereste ki ebből a szótárból, melyeket csoportosított (vérrokonsági le- és felmenő ágak, vérrokonsági oldalágak, házasság révén létrejött rokonság, illetve a táblázatba nem besorolható rokonsági kifejezések). Megfigyelte, hogy hiányoznak olyan rokonsági kifejezések, melyek élettársi kapcsolatra vonatkoznak, illetve azok, amelyek a kapcsolat megszűnésére utalnak (válás, halál), mert ezek még nem alakultak ki. Összefoglalásként elmondta, hogy a vilákképet különösen tükrözi a rokonsági kapcsolatokat jelölő lexika, mely pontosan követi a világ változásait.

A délelőtti szekció további előadásai címszavakban: **Károly Krisztina** beszélt a lexikai ismétlésről, **Horváth Krisztina** a „franyol” nyelvről, **Vig István** Zrinyi Miklós többnyelvű szóhasználatáról, **Keszler Borbála** az orvoslás témakörébe tartozó frazeologizmusokról, **Jászay László** az orosz felszólító módról, Pacsai Imre az orosz és a finnugor frazeológia kölcsönhatásáról, **Oleg Fedoszov** a háborúval kapcsolatos orosz frazeologizmusokról, **Pátrovics Péter** pedig a torma nyelvi képéről a lengyel és osztrák frazeológiában.

A délutáni szekció előadásainak bemutatásakor szintén csak néhányat tudunk részletesebben bemutatni, a többinek csak a témájára utalunk, de remélhetőleg, mint az eddigi konferenciák anyaga, ez is megjelenik nyomtatásban.

Albert Sándor *A szótól a frazeologizmusig – a fordító útja* című előadásában arról beszélt, hogy milyen lehet az a folyamat, amikor a fordító a szótól eljut a frazeologizmusig. Két frazeologizmust vizsgált (*fittyet hány* és *faképnél hagy*). Az előadáson csak a *fittyet hány* kifejtésére jutott idő, de a tanulmánykötetben a *faképnél hagy*-ról is olvashatunk majd. A *fitty* szó jelentésével kezdte, és megtudtuk, hogy a *fitty*-nek eredetileg nem sok köze van a ’fütyt’-höz, hanem ’csettintést’ jelentett. A magyar–francia, illetve a francia–magyar nagyszótár egyaránt hozza a *fittyet hány*-ra a ’narguer’ igét, így talán ez áll a legközelebb a kifejezés fordításához. Balzac *Elveszett illúziók* című művében ötször szerepel a *fittyet hány*, melyek fordítói megoldása Benedek Marcellre várt. Itt az öt francia példát és annak magyar fordítását ismerhettük meg, majd az előadó több más nyelvi fordítást is megvizsgált ugyanezen mondatoknál (angol, holland, német, orosz, olasz, román). Az összegzésben megállapította, hogy a frazeologizmusok fordítása során sem elhanyagolható a kulturális háttér szerepe és ismerete, az idiomatikus kifejezéseken keresztül is megmutatkozik a nyelvek rokonsága, végül pedig megállapította, hogy a frazeologizmusok között is lehetséges az ekvivalencia.

Benő Attila a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszékének tanszékvezetője *A frazéma mint kontaktusjelenség* című előadásában a kontaktológiai kategóriák csoportjai szerint vizsgálta a frazémák átvételét: (1) közvetlen átvétel (mondatszintű át-

vétel → *Omnia vincit amor, Ora et labora*; szószerkezetszintű átvétel → *summa summarum, alma mater*); (2) közvetett kölcsönzés (közmondások, szállóigék szó szerinti vagy szabad fordítása → *Aquila non captat muscat/A sas nem kapkod legyek után; Nyomatató lónak ne kösd be a száját*); (3) hibrid szerkezetek (mindkét nyelv jelen van).

Balázs Géza előadása *Az álom frazeológiája* címet viselte. Amióta az ember él, azóta foglalkozunk az álommal, mely iránt több tudományág is érdeklődik (antropológia, kulturális antropológia, néprajz, pszichológia, neurobiológia). A magyar frazeológiában is sokszor szerepel az *álom* szó (*álmodik a nyomor, arról ne is álmodj, bikával álmodni, álomba esni, elillanó/könnyű álom*). Több fontos tanulság közt kiemelte, hogy az 'alvás' és az 'álom' fogalma nem válik szét, illetve azt, hogy az álomnak jelentése, üzenete van, mely sajátos logikával bír. Előadásának végén kérdésként felvetette, hogy interkulturális szempontból kellene vizsgálni, hogy ugyanaz az álom a különböző kultúrákban ugyanazt jelenti-e.

Sárosdnyé Szabó Judit *A kultúra szerepe a szókincsváltozásokban* című előadását a kisbetűs kultúrának szentelte. A kisbetűs kultúra fő elemei az étkezés, ételek (*tea, supper* pontos meghatározása, *pudding* = édesség, *black pudding* = véres hurka), öltözködés (*bowler hat, kilt, tartan*), lakóhely (*city* vs. *town* = székesegyházzal vs. székesegyház nélkül), házak típusai (*detached house* = családi ház, *bungalow* = földszintes ház), intézmények (*church* vs. *temple* = keresztény vs. nem keresztény), idiómák (*carry coal to Newcastle* = Dunába vizet hord, *penny wise, penny foolish* = kicsin spórol, nagyon veszít). Előadásának célja az volt, hogy rámutasson, hogy a mindennapi élet elemeinek, az úgynevezett kisbetűs kultúrának pontos ismerete mennyire fontos a fordításban.

Zachar Viktor *Frazeologizmusok Timur Vermes Er ist wieder da* című német regényében és annak magyar fordításában címmel tartott előadást. A 2012-es regény rövid ismertetésével kezdte az előadó: Hitler nem halt meg, hanem 70 évvel a háború után felebred, és Hitlert imitáló parodistának nézik. A regény népszerűségét bizonyítja, hogy a megjelenés után egy évvel már le is fordították magyar nyelvre (Nádori Lídia). Zachar Viktor beszélt a regény során felépő fordítási nehézségekről. Az egyik problémát a regényben szereplő két dialektus (bajor és berlini) okozza. Nehezíti a fordító feladatát az is, hogy a mű 1930-as/40-es évekre jellemző, ma már archaikusnak számító, kifejezésekkel van teli. További gondot okoz a diáknyelv szlenge és a sok kultúraspecifikus reália is. Az előadó a regényből vett 57 frazeologizmust elemzett, melyeket 3 nagy csoportra osztott: (1) egy az egyben létezik magyar megfelelő, a fordító szó szerint fordította (25 eset), (2) a fordításban nem frazeologizmus, hanem körülírás jelenik meg (10 eset), (3) a forrásnyelvitől eltérő frazeologizmus használata (22 eset). Ez utóbbi csoportra hozott példákat: *ein Fass aufmachen* → nagy feneket keríteni valaminek, *keinen Pfifferling wert sein* → fabatkát sem ér, *Standpauke* → dorgálás, szidás, *etwas ist zum Mäusemelken* → nem szakadt rájuk az ég, *alle anderen in der Pfeife rauchen* → bárkit lepípálhatnak, *etwas aus dem Ärmel schütteln* → kisujjából kirázni.

Papp Andrea és **Vihar Judit** összeszokott előadó páros az *Amikor a műfordító elalszik...* címet adta előadásának. Irodalmi művek címeivel kezd-

ték, amelyeket, ha a műfordító elalszik, akkor félrefordít. Például Csehov *Cseresnyéskert*-je angolból lett lefordítva, ahol a *cseresznye* és a *meggy* szavak megegyeznek, pedig eredetileg a Csehov-mű címe *Meggyeskert*. További példák Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődése*, melynek a szó szerinti fordítása *Büntetés és büntetés* lenne, míg Murakami Haruki *Norvég erdő* című regénye eredetileg *Norvég lambéria*. **Papp Andreától** állandósult szókapcsolatok félrefordítására hallhatunk több példát: *give me a ring* → adj gyűrűt ('hívj fel' helyett), *you're welcome* → légy üdvözölve ('szívesen' helyett), *skeleton key* → csontvázkulcs ('álcu' helyett). **Vihar Judit** ezek után pedig „műferdítói” remekműveket ismertetett: Gogol *A revizor* című drámájában: *Hol fogunk lakni? Itt vagy Szent Petikén?*, Oscar Wilde *A boldog hercegében* a *cry for the moon* szó szerint lett lefordítva, azaz a *holdért gögicsél*, illetve a *holdért nyafog*, holott a kifejezés jelentése 'lehetetlen, elérhetetlen kívánni'. Végül pedig a szokásos három fejtörő következett: az előadók a Google Fordító segítségével fordítottak le híres sorokat Puskin, Shakespeare és Saint-Exupéry műveiből, melyeket a közönségnek kellett rekonstruálni.

A további előadókat megint csak felsoroljuk: **Imre Attila** beszélt a jogi terminusok és a frazémák kapcsolatáról, **Veszelszki Ágnes** beszélt a *hashtag*-ról, mint új internetes frazeologizmusról, **Dziewońska-Kiss Dorota** a kenyér és a só nyelvi képéről a magyar és a lengyel frazeológiai kapcsolatokban. **Dudás Mária** a cigány, illetve a zsidó kisebbségekkel kapcsolatos kifejezéseket vizsgálta a bolgár és a magyar nyelvben, **Császari Éva** pedig az állatvilággal kapcsolatos frazémákat a magyar és a szlovák nyelvben.

A Modern Filológiai Társaság 2015 nyarán rendezett konferenciáját a Társaság elnökének, Nyomárkay István akadémikusnak az összefoglaló beszéde zárta, melyben elmondta, hogy a hagyományokat továbbra is szeretné folytatni, és szívből reméli, hogy jövő nyáron is megrendezésre kerül az MFT nyári konferenciája. Az elhangzott előadások írott változata a későbbiek folyamán lektorált tanulmánykötetben fog megjelenni.